

NOTES

ISAÏAS-LXX I ISAÏAS-QUMRAN

Frederic RAURELL

I. QÜESTIONS PRÈVIES

És un fet l'interès que desvetlla Is-LXX des de fa uns cinquanta anys. S'ha insistit molt sobre el caràcter lliure d'aquesta versió respecte de l'original hebreu¹. Des dels descobriments de Qumran, l'antic grec d'Isaïas (Is-LXX) ja no és l'únic testimoni del text d'aquesta obra profètica. Entre els molts fragments de textos bíblics trobats en aquell, hi ha els següents d'Is: 1QIsa^a, manuscrit complet; 1QIsa^b, conservat en estat fragmentari, i quasi tots els fragments són a partir del capítol 41 i el manuscrit data de les darreries del segle I a.C.; 4QIsa^{a-r}: són els fragments d'uns disset manuscrits; la datació va del 150 a.C. al 70 d.C.²; 5QIsa: es tracta d'un petit fragment, que data del segle

1. Així, per exemple, J. ZIEGLER, *Untersuchungen zur Septuaginta des Buches Isaias*, Münster 1934. Segons aquest autor, el traductor sovint afegeix paraules i n'omet d'altres, arribant fins i tot a introduir lectures divergents. Endemés, és típic d'Is-LXX triar paraules noves en lloc de servir-se de les que ja existeixen.

2. Informació útil sobre aquest fragment la trobem en C.E. ULRICH, *The Biblical Scrolls from Qumran Cave 4: An Overview and a Progress Report on their Publication*, dins *RevQ* 39 (1989-1990) 225-226. Ja des d'anys enrere, diferents autors han fet notar el caràcter interpretatiu en general de QIsa. És el cas, per exemple, de W.H. BROWNLEE, *The Meaning of the Qumran Scrolls for the Bible*, New York-Oxford 1964. És una obra amb intuïcions vàlides, però li manca la perspectiva d'estudis posteriors i peca d'un cert optimisme ingenu. A la p. 165 hi ha un capítol intítulat «The Interpretative Character of the Isaiah Text», i que es desplega en aquests termes: ús de vocals (*matres lectionis*); redescoberta de la pronunciació antiga dels noms propis; recuperació de noves lectures de paraules antigues; substitució de lectures fàcils per altres de més difícils; divisió de paràgrafs; marginació de força símbols; assimilació de personatges paral·lels; al·lusions accentuades. Per a Brownlee, tots aquests punts demostren el caràcter interpretatiu de QIsa. Ara bé, Brownlee es limita massa als aspectes materials inherents a tota llengua i, en canvi, percep poc el moviment de les idees.

I d.C.³ Aquesta pluralitat de manuscrits, descoberts successivament, obliga a plantejar de forma més complexa la qüestió del text bíblic: més que no pas saber si la transmissió del text de la Bíblia s'ha realitzat en condicions de fiabilitat, allò que cal és explicar la pluralitat de textos i de formes textuais en què es transmetia la Bíblia a l'època anterior a la formació del cristianisme i del rabinisme. Això té els seus reflexos en el problema de les relacions entre la Bíblia jueva i l'Antic Testament llegit pels cristians.

Pel fet que diferents llibres dels LXX concorden, ja sigui d'una manera ocasional ja sigui d'una manera sovintejada, amb alguns manuscrits de Qumran, no manquen els qui s'atreveixen a parlar —a voltes encertadament, altres no tant— de «manuscrits septuagintístics». Ara bé, semblants afirmacions només poden ser preses seriosament després d'haver tingut en compte els següents punts metodològicament necessaris:

1. Cal cercar, fins on es pugui, d'individuï la hipotètica *Vorlage* dels LXX per tal d'establir amb el màxim de versemblança possible si les diferències respecte del TM es deuen a una diversitat de text hebreu o bé a una lectura interpretativa del traductor.

2. Tot i que sembla que n'hi hauria d'haver prou amb analitzar aquells textos en els quals els LXX i un manuscrit particular (en el nostre cas Isaïas de Qumran) coincideixen en contra del TM, és evident que el treball seria més satisfactori i complet si es tinguessin també en compte altres versions antigues, d'una manera especial la Peshitta i els Targums.

3. No n'hi ha prou amb tenir en compte les coincidències, sinó que s'ha de valorar la seva extensió i, endemés, s'han de mesurar els desacords.

4. El tipus de relació entre els LXX i els manuscrits de Qumran no pot ser determinat per la qüestió de l'originalitat o no de les lectures, essent així que aquest és un problema difícil de ser mesurat objectivament.

5. Pel que fa a la coincidència de transmissió textual, no es pot oblidar que només alguns textos han estat preservats. Això significa admetre el caràcter provisional de tota conclusió sobre la relació entre els LXX, el TM i un determinat text de Qumran. De fet, l'*estemma* dels MSS no exclou la possibilitat que molts textos poden haver intervingut entre aquestes tres fonts.

La relació entre Is-LXX i IQIsa^a ha estat objecte d'un acurat estudi de J. Ziegler, tot i que alguns aspectes han estat superats per recerques posteriors d'altres autors⁴.

Quan l'hebreu conegut pels jueus d'Alexandria ja no era suficient per a seguir la lectura de la Torah, esdevingué una praxi comuna la de donar una paràfrasi grega després de cada una o bé de cada dues frases⁵. El caràcter més aviat lliure d'aquesta tra-

3. Cf. *Discoveries in the Judean Desert* III 173. Al costat d'aquests fragments de Qumran, en fou trobat un de molt petit en un altre indret: Mur-Isa, que conté versets d'Is 1,4-14 (cf. *Discoveries in the Judean Desert* II 79-89).

4. *Die Vorlage der Isaïas-Septuaginta und die erste Isaïas-Rolle von Qumran (IQIsa^a)*, dins *JBL* 78 (1959) 34-59. Pel que fa a les coincidències entre els LXX i els manuscrits de Qumran en general, hom pot trobar informació útil en els apartats crítics de les edicions de diferents fragments de Qumran que s'han anat publicant.

5. Un dels qui han desenvolupat més aquesta teoria, encara que sovint amb afirmacions no provades, ha estat P. KAHLÉ, *Untersuchungen zur Geschichte des Pentateuchtextes*, dins *ThStKr* 88 (1915) 410-411. Desenvolupa la tesi, amb abundància de textos, A. BAUMSTARK, *Neue orientalische Probleme biblischer Textgeschichte*, dins *ZDMG* 89 (1935) 89-118. Cf. també I.L. SEELIGMANN, *Problems and Perspectives in Modern Septuagint*, dins *Textus* 15 (1990) 169-232, un

ducció seria, doncs, allò que fa assemblar els LXX als Targums, que, com a tals, oferien intercalacions de tipus homilètic i comentaris amb finalitat religiosa. Les paràfrasis, més o menys improvisades, durant el servei sinagoga, mai no podien mostrar la uniformitat estricta d'un text escrit; tanmateix, amb el temps es consolidà una certa tradició en traduir determinades expressions que feien sentir la necessitat de substituir la recitació oral improvisada per una recitació escrita. Això podria haver donat peu a l'aparició de diferents residus escrits⁶.

II. UTILITAT DELS MANUSCRITS DE QUMRAN PER A UNA MAJOR INTEL·LIGÈNCIA DELS LXX

Les descobertes de Qumran han significat un ajut per a il·luminar qüestions de crítica textual dels LXX, sobretot quant a la credibilitat de la reconstrucció de la *Vorlage* dels LXX i quant a palesar relacions estretes entre determinades obres dels LXX i Qumran⁷.

Els manuscrits de Qumran poden certament ajudar a la reconstrucció de la *Vorlage* dels LXX. Aquest servei no el poden oferir antigues fonts jueves com, per exemple, el Talmud, en les seves citacions bíbliques, perquè aquestes reflecteixen, més o menys, el TM⁸.

article publicat ja vint anys enrere. En part reproduïx algunes de les seves tesis exposades en la seva obra principal: *The LXX Version of Isaiah*, Leiden 1948, principalment en les pp. 71-89; com és evident, no s'ocupa de les relacions QIsa i Is-LXX. Més tard també s'ha ocupat del tema R. LE DÉAUT, *La Septante, un Targum?*, dins R. KUNTZMANN-J. SCHLOSSER (edd.), *Études sur le Judaïsme hellénistique. Congrès de Strasbourg (1983)* (Lectio Divina 119), Paris 1984, pp. 147-195. Com totes les recerques de l'A., es tracta d'un treball fet amb cura i profunditat, però no convenç la resposta afirmativa amb què vol treure l'interrogant del títol. Sigui Seeligmann sigui Le Déaut posen fortament en relleu, a vegades massa, que els LXX eren la Bíblia oficial del judaisme hel·lenístic. Relativitza una mica aquestes posicions l'estudi de G. VELTRI, *L'ispirazione della LXX tra leggenda e teologia*, dins *Laurentianum* 27 (1986) 3-71.

6. Aquesta hipòtesi, doncs, es basa en el mètode comparatiu literari: a la primèria, la història del text dels LXX no està marcada per la unitat, sinó per la diversitat. De fet, hi ha un bon nombre de tipus de textos que divergeixen dels LXX. Aquesta teoria cerca recolzament en la *Carta d'Aristeas*: la finalitat d'aquest escrit no era tan sols l'exaltació del poble jueu i de la seva doctrina, sinó també, i principalment, bandejar totes les versions que precediren els LXX i que estaven en circulació. Aquesta intenció es desprèn de la *Carta d'Aristeas* 30-34. Es descriu el poble agrupat per escoltar la versió que els era llegida. En acabar, demanen una còpia per als dirigents de la comunitat i accepten la proclamació de la versió com a autèntica i, per tant, no modificable. Precisament perquè aquest relat no és important per al principal objectiu del document (exaltació del judaisme) pot pretendre que li sigui reconegut un cert nucli d'historicitat. El narrador, potser inconscientment, manifesta que el factor decisiu per a portar a terme la versió dels LXX no fou la petició del rei, sinó certes necessitats de la comunitat que podrien legitimar el fet de parlar d'un *Urtext* dels LXX al s. II a.C. (crec, però, que simplifica massa el problema un autor, per altra banda tan rigorós com I.L. SEELIGMANN, *Problems and Perspectives in Modern Septuagint Research*, dins *Textus* 15 (1990) 169-232.

7. En canvi, és molt més prima la relació dels LXX amb els textos de Massada, Murabba'at i Nahal Hever. En general, aquests textos reflecteixen el TM.

8. També són de valor limitat les citacions bíbliques en els Apòcrifs i alguns deuterocànònics, atès que la majoria han estat preservades en llengües secundàries. Una excepció la constitueix el text hebreu medieval de Ben Sira, conegut des de finals del s. XVIII i que pot ajudar a la

1. La «Vorlage» d'Is-LXX i 1QIsa^a

Hom troba un nombre no desconsiderable de variants d'Is-LXX i de 1QIsa^a que coincideixen en contra d'Is-TM. Tal com ja ha estat dit, 1QIsa^a constitueix un manuscrit complet, l'únic entre els textos de Qumran, amb data del s. II a.C., que conté nombroses coincidències amb Is-LXX. Ara bé, aquestes coincidències no signifiquen necessàriament que ambdós textos tinguessin la mateixa lectura en la *Vorlage*. De fet, però, es pot reconèixer que en determinats llocs 1QIsa^a i Is-LXX, encara que en lectures de caràcter secundari, coincideixen i així testimonien una lectura comuna, diferent de la del TM⁹.

Ara bé, hom no pot pretendre que ni el traductor grec d'Is (que adapta la *Vorlage* dels LXX) ni el recensador d'1QIsa^a fossin totalment conseqüents: cap dels dos no era deixeble d'Aquila¹⁰.

2. Caràcter interpretatiu de 1QIsa^a

Tot i que 1QIsa^a i la base consonàntica d'Is-TM siguin fonamentalment idèntics, hi ha més d'un centenar de variants textuales. L'hebreu de 1QIsa^a pertany a l'època del Segon Temple. Es tracta d'un hebreu diferent del clàssic i palesa un estadi més recent que el del TM¹¹. Hom s'adona de l'esforç de modernització lingüística portada a terme en un temps en el qual l'arameu i el grec eren parlats costat per costat de l'hebreu. 1QIsa^a palesa, doncs, un hebreu diferent del clàssic present en el TM¹². Aquesta moder-

la reconstrucció del text grec de l'Eclesiàstic. També caldria esmentar en aquest sentit el Pentateuc samarità. Així, per exemple, Nm 24,15-17 del PS mostra clares afinitats amb les formes més antigues dels LXX (cf. P.W. SKEHAN, *The Period of the Biblical Texts from Khirbet Qumran*, dins *CBQ* 19 [1957] 435-440, especialment a la p. 435). Sobre la relació en general entre PS i LXX, cf. E. TOV, *The Text-Critical Use of Septuagint in Biblical Research*, Jerusalem 1981, a les pp. 267-271; F. RAURELL, *Aspectes d'història del text bíblic hebreu il·luminats per la crítica textual*, dins *EstFranc* 94 (1993) 481-487.

9. J. Ziegler creu que algunes variants respecte del TM, principalment les lexicals, que interpreten diferentment el significat, poden haver estat lliurades oralment per una escola de savis i hagin estat fixades per escrit en llistes separades (J. ZIEGLER, *Die Vorlage der Isaias-Septuaginta und die erste Isaias-Rolle von Qumran [1QIsa^a]*, dins F. MOORE-S. TALMON [edd.], *Qumran and the History of the Biblical Text*, Harvard-London 1975, p. 115).

10. Cf. J. BARR, *The Typology of Literalism in Ancient Biblical Translations*. (Mitteilungen des Septuaginta Unternehmens 15), Göttingen 1979, pp. 32-37; L. GRABE, *Aquila's Translation and Rabbinic Exegesis*, dins *Journal of Jewish Studies* 33 (1982) 527-536.

11. Aquest punt ha estat curiosament analitzat per E.Y. KUTSCHER, *The Language and Linguistic Background of the Isaiah Scroll (1QIsa^a)*. *Studies on the Texts of the Desert of Judah* 6, Leiden 1974. Un gran nombre de variants textuales entre 1QIsa^a i Is-TM són purament lingüístiques.

12. Quelcom sobre aquest punt ja havia estat captat i expressat trenta-tres anys enrere per W. H. BROWNLEE, *The Meaning of the Qumran Scrolls of the Bible*, Oxford-New York 1964, pp. 165s, en el capítol titulat «Interpretative Character of the Isaiah Text»: ús de vocals, descoberta d'una pronunciació més primitiva dels noms propis, recuperació de les formes personals llargues, ús extensiu del plural, recuperació de noves lectures de paraules antigues, substitució de lectures fàcils per altres de més difícils, introducció de noves divisions de paràgrafs, símbols marginats, assimilació de passatges paral·lels, etc.

nització havia de facilitar la lectura del text a aquells qui tenien l'arameu com a primera llengua, però que era gent amb poca cultura; com també havia de resultar un ajut per a aquells qui tenien l'hebreu com a primera llengua¹³.

La modernització de la llengua apareix igualment en la substitució de certs termes caiguts en desús o bé poc freqüents a finals del segle II a.C. per termes d'ús més sovintejat¹⁴.

III. IS-LXX EN RELACIÓ AMB IS-TM I AMB QISA

La relació d'Is-LXX i QIsa enfront d'Is-TM i Is-LXX comparat amb els diferents grups de QIsa són els dos punts a estudiar.

1. Is-LXX i QIsa enfront del d'Is-TM

El fet que aquests materials siguin testimonis del període més antic de què es té constància del text d'Is, allò que pot tenir interès per a aquest tipus d'estudi és investigar les lectures «pre-masorètiques». Els manuscrits de Qumran, segons ha estat repetidament indicat, representen un ajut no desconsiderable per a la intel·ligència dels LXX, ajuden a la reconstrucció de la seva *Vorlage*. A voltes, fins i tot poden ser útils per a aquest treball tan difícil i perdedor com és el de la reconstrucció per a la retroversió. Abans de Qumran el treball de reconstrucció difícilment podia rebre ajut de les altres versions antigues, perquè són igualment sospitoses de reflectir un contingut interpretatiu, com es dona sovint en els LXX mateixos. Hom no es pot servir de les antigues fonts jueves, com poden ser les citacions bíbliques en el Talmud, que, en el millor dels casos, reflecteixen, més o menys, el TM. Les citacions bíbliques en els Apòcrifs i alguns dèutero-canònics revesteixen igualment un valor limitat, essent així que la majoria de semblants citacions han estat preservades en llengües secundàries, com ha estat ja indicat en la nota 8. Tanmateix, es pot trobar alguna excepció, com és el cas, per exemple, del text hebreu medieval de Ben Sira, conegut des de finals del segle XVIII. Aquest text representa un ajut per a la reconstrucció del text parent de la versió grega dels LXX¹⁵.

Potser també caldria esmentar en aquest sentit el Pentateuc samarità¹⁶.

13. Aquest ajut, per exemple, podia ser l'ús de les formes plenes que en determinats casos cerquen distingir la pronunciació hebrea de l'aramea. L'ús de les formes plenes és freqüent en els cc. 34-66; menys freqüent, en canvi, en els cc. 1-33. Les vocals *o* i *u*, tant si són curtes com llargues, són representades per *wau*. L'*áleph* és col·locada al final de paraules que acaben normalment en *-î*, *-ô*, o bé *-û*.

14. Hom pot trobar punts interessants en J. HOEGENHAVEN, *The First Isaiah Scroll from Qumran (IQIsa^a) and the Masoretic Text*, dins *Journal for the Study of the Old Testament* 29 (1984) 17-35.

15. Cf. E. TOV, *The Contribution of the Qumran Scrolls to the Understanding of the LXX*, dins G. J. BROOKE-B. LINDARS (edd.), *Septuagint Qumran Scrolls and Cognate Writings*, Atlanta 1992, pp. 11-47; quant a la història del text de Ben Sira i de les seves versions, vegeu P. SHEKHA-P. DI LELLA, *The Wisdom of Ben Sira*, Garden City 1987, pp. 51-82.

16. Cf. F. RAURELL, *Aspectes d'història del text bíblic hebreu* 5-6. El text del Pentateuc samarità, l'existència del qual es coneixia ja des de l'època del Renaixement, és en general més

El nombre de variants d'Is-LXX i QIsa respecte del TM és relativament alt. Nogensmenys, la majoria d'aquestes variants revesteixen un caràcter secundari¹⁷. Endemés, hom ha de tenir en compte que un element que limita el valor de lectures alternatives és el fet que no són recolzades per tots els testimonis disponibles.

És evident que les variants d'Is-LXX, registrades igualment per IQIsa^a, tenen més força quan compten amb la participació de IQIsa^b. Amb tot, no sovintegen aquests casos. Com a tipificació del que s'acaba de dir, hom pot agafar com a exemple Is 53,11.12. Donem primer la versió en català del TM v. 11: «Després del sofriment de la seva ànima veurà.» Aquest «veurà (la llum)» tradueix el TM: יראה; en canvi, IQIsa^a, IQIsa^b, 4QIsa^d, llegeixen יראה אור. Is-LXX llegeix: δειξαι αὐτῷ φῶς.

Is 53,12 en la versió catalana del TM: «Per això jo li donaré la porció entre els grans i amb els poderosos es repartirà el botí perquè ell mateix s'ha lliurat a la mort i ha estat comptat entre els impius, mentre que ell portava el Pecat (שטן) de molts i intercedia pels Impius.» IQIsa^a, 4QIsa^b, 4QIsa^d, llegeixen חטאת (pecats) i Is-LXX llegeix ἀμαρτίας.

Mentre en el v. 12 el TM té לפשעים, IQIsa^a, IQIsa^b, 4QIsa^d llegeixen לפשעיהם, que Is-LXX presenta de nou com ἀμαρτίας.

El fet que aquestes variants siguin testificades per tots els testimonis primitius coneguts fa raonable la suposició de tractar-se de textos pre-masorètics d'Isaïas. Però s'ha de tenir present que IQIsa^b, és un text de tipus diferent, que reflecteix una escrupolosa actitud conservadora envers la seva *Vorlage*¹⁸.

Cal no oblidar que tant Is-LXX com els textos de QIsa han de ser datats entre el 150 a.C. i el 70 d.C. Ambdós grups de textos són testimonis importants, com ja ha estat indicat, del període primitiu de la història del text de la Bíblia hebrea; és el període a l'entorn de l'any 100 d.C., abans, per tant, que el proto-masorètic dominés l'escenari. En el període anterior al segle I a.C. o, potser, fins i tot al segle I. d.C., hom coneix una gran varietat i fluïdesa de textos bíblics i de tradicions textuals¹⁹. Això s'aplica igualment als textos d'Is d'aquest període.

Els fragments de 4QIsa han de ser considerats com a pertanyents a un tercer grup. Com a tals, ofereixen un elevat nombre de variants, però sense gaire importància. Els

ampli que el del Pentateuc rabínic i que el de la versió grega dels LXX. Sovint hi afegeix frases, com la que segueix a Gn 30,36 presa de 31,11-13. L'aspecte de més relleu del text el constitueix una sèrie de lectures que reflecteixen el punt de vista i la teologia dels samaritans. La més significativa és la referent al lloc escollit per Jahveh: la muntanya del Garizín dels samaritans i no la muntanya de Sion dels jueus a Jerusalem. Això ens ajuda a entendre l'observació de la samaritana en Jo 4,20: «Els nostres pares van adorar Déu en aquesta muntanya (Garizín), però vosaltres dieu que el lloc on cal adorar-lo és Jerusalem.» Fins als descobriments de Qumran es creia que el Pentateuc samarità era un text propi i exclusiu dels samaritans. L'estudi de 4QpaleoEx^m i altres manuscrits porta a la conclusió que el Pentateuc samarità no constitueix un text «sectari», sinó que reproduïx un tipus de text difós també entre els jueus en tota la Palestina del s. II a.C., encara que amb afegitons de lectures característiques dels samaritans.

17. És evident que les variants de la versió grega han de ser mesurades diferentment de les variants que ofereix el text hebreu de Qumran.

18. Cf. G. GARABINI, *IQIsa^b et le texte d'Isaïe*, dins *Henoc* 6 (1984) 17-21; cf. D. BARTHÉLEMY, *Critique textuelle de l'Ancien Testament II: Isaïe, Jérémie, Lamentations*, Fribourg 1986, p. 406.

19. Això pot explicar l'esforç rabínic de fixar autoritativament amb la *masora* una sola forma textual de la Bíblia hebrea. Cf. MOORE-TALMON, *Qumran and the History* 116-126.

textos de 4QIsa representen una posició en certa manera intermèdia entre 1QIsa^a i 1QIsa^b, ja que estan més a prop del proto-masorètic que no pas d'1QIsa^{a20}.

2. *Is-LXX i QIsa: diferències entre dos testimonis primitius*

En primer lloc, hom no pot oblidar que, contràriament a QIsa, Is-LXX, en tant que traducció, no és un text escrit en la llengua de la Bíblia hebrea. En segon lloc, s'ha de tenir en compte que Is-LXX no és testimoniat per cap manuscrit datable en el temps en què probablement fou feta la versió original. A causa d'aquests dos aspectes, Is-LXX és, de fet, l'únic testimoni indirecte de la història primitiva del text d'Isaïas, amb l'avantatge de ser un text complet. En part, el mateix es pot dir de 1QIsa^a, com també dels textos restants de QIsa, preservats només en alguns fragments.

3. *Is-LXX comparat amb els diferents grups de QIsa*

Els tres grups de textos en què es divideix QIsa (1QIsa^a, 1QIsa^b i 4QIsa^d) ofereixen alguns elements de comparació amb Is-LXX que revesteixen cert interès.

Les recerques actuals han posat en evidència, quant al tema de la recensió, que no existeix un lligam especial entre Is-LXX i els tres esmentats grups de QIsa²¹. Caldria destacar que no solament Is-LXX i 1QIsa^a, s'aparten en molts casos d'Is-TM, sinó que també a voltes ambdós divergeixen entre ells. En canvi, els casos en els quals coincideixen respecte del TM són relativament escassos.

Segons J. Ziegler, pel que fa a les coincidències, algunes de les lectures comunes es troben ja en la *Vorlage* d'Is-LXX; altres d'aquestes lectures comunes (especialment les variants lexicals) haurien format part d'una tradició d'estudi²². Ara bé, la dificultat rau a saber si una variant remunta a una *Vorlage* o simplement es deu al mètode de l'autor (escriba o traductor). A la llum del caràcter general dels textos en qüestió, sembla que

20. Cf. S. TALMON, *QIsa as a Witness to Ancient Exegesis of the Book of Isaiah*, dins *Qumran and the History* 119s. Se n'ha trobat un fragment tan petit, 5Q3, que no és tingut en compte. Cf. la clara exposició d'A. VAN DER KOOIJ, *Die alten Textzeugen des Jesajabuches*, Göttingen 1981. Hom ha intentat catalogar i explicar les variants de 4QIsa com a degudes a les següents tendències: errors de tipus gramatical; canvis en la pronunciació hebrea; substitució d'un terme o d'una expressió per altres de més corrents; gust per l'harmonització tant a nivell de persones com d'idees; cercar semblances entre diferents passatges bíblics amb elements comuns; etc. Sobre aquests punts, resulta un treball útil el de F.J. MORROW, *The Text of Isaiah at Qumran*, Dissert., The Catholic University of America, 1973, Ann. Arbor, Michigan, University Microfilms, 1977, p. 171. (Agraeixo al professor J. Lindars l'ajut per a poder consultar aquest treball.) D'aquesta manera, doncs, hom pot registrar tres tipus de textos d'Isaïas de tres grups diferents pertanyents a una mateixa àrea geogràfico-cultural.

21. Cf. E. TOV, *The Contribution of the Qumran Scrolls to the Understanding of the LXX*, dins *Septuagint Scrolls and Cognate Writings* 33, Atlanta 1992, pp. 11-17.

22. Cf. J. ZIEGLER, *Die «Vorlage» der Is-LXX und die erste Isaïas-Rolle von Qumran 1QIsa^a*, dins *Journal of Biblical Literature* 78 (1959) 59. Hom troba la mateixa opinió en *Sylloge. Gesammelte Aufsätze zur Septuaginta*, Göttingen 1971, p. 509: «Varianten... von einer Gelehrten-schule mündlich tradiert und auch schriftlich in separaten Verzeichnissen fixiert...»

les coincidències de nivell lexical s'hagin d'atribuir més aviat a la pràctica comuna d'ambdós autors (d'Is-LXX i de 1QIsa^a) més que no pas a llur respectiva *Vorlage*.

Certes coincidències notables entre *Is-LXX* i algun dels textos del grup QIsa enfront del TM constitueixen un fet que no deriva d'una comparació entre aquests textos. Això no vol dir, però, que no hi hagi relació o connexió entre ells. Hom s'ha de preguntar si, a més de les diferències entre *Is-LXX* i QIsa, hi ha quelcom de comú. Allò que és cert és que ambdós textos, datables en el mateix període (segona meitat del s. II a.C.), difereixen notablement del TM i ambdós palesen una utilització força lliure de llur *Vorlage*.

4. Relació entre *Is-LXX* i 1QIsa^a

En la seva conferència al Congrés de la IOSOT (Estrasburg, 1956), P. W. Skehan, tot tractant de la relació entre *Is-LXX* i 1QIsa^a, afirmava que aquest segon: «Illustrates... an exegetical process, at work within the transmission of the text itself, in Hebrew.»²³ Es refereix a l'estudi de J. ZIEGLER, *Untersuchungen zur Septuaginta des Buches Isaias*, Münster i. W. 1934²⁴. Ziegler suggereix que en el text grec d'Is hi ha una sèrie de casos provinents d'altres llibres; fa observar també que un cert procés d'harmonització a l'interior del mateix llibre amb tota versemblança era ja present en la *Vorlage* d'*Is-LXX*. Skehan aplica la idea de Ziegler a 1QIsa^a i fa notar que *Is-LXX* i 1QIsa^a són: «mutually illustrative, because the cave 1 manuscript gives us, for the first time in Hebrew, the kind of glossed and reworked manuscript that the LXX prototype must have been»²⁵. Però Skehan no toca la real dificultat que significa saber quines variants remunten a la *Vorlage* i quines, en canvi, es deuen a l'autor. Una qüestió força problemàtica.

No es pot negar que el mètode usual de comparar els termes resulta útil i justificat per als objectius de la crítica textual. Ara bé, es tracta d'un tipus d'aproximació massa limitada pel que fa a *Is-LXX* i 1QIsa^a, pel fet que aquests textos palesen una aproximació lliure. Això significa que l'anàlisi de les lectures variants s'ha de portar a terme tenint en compte la finalitat i la naturalesa dels textos, i això com a exigència prèvia a tot examen comparatiu²⁶.

Com hem vist, doncs, en parlar d'aquests textos és habitual de considerar-los com a aproximacions lliures respecte de la seva *Vorlage*. Ara bé, quasi mai hom no es pregunta sobre els trets que han de caracteritzar una versió lliure²⁷. La distinció entre «traducció literal» i «traducció lliure» és molt antiga. Autors com Ciceró i Jeroni són conscients d'aquest doble tipus de versió. La versió literal era entesa com l'expressió

23. P. W. SKEHAN, *The Qumran Manuscripts and Textual Criticism*, Volume du Congrès de Strasbourg 1956, dins *Vetus Testamentum Sup.* 4, Leiden 1956, p. 151.

24. Substantialment, Ziegler manté la mateixa posició en *Die Vorlage der Isaias-Septuaginta (LXX) und die erste Isaias-Rolle von Qumran (1QIsa^a)*, dins *Journal of Biblical Literature* 78 (1959) 34-59.

25. P. W. SKEHAN, *The Qumran Manuscripts and Textual Criticism* 151.

26. En molts dels estudis fins ara portats a terme en aquest terreny hom hi troba a manca una recerca més aprofundida sobre *Is-LXX* i 1QIsa^a en el camp propi abans de procedir a establir comparacions.

27. Cf. la recensió de F. Raurell a l'obra d'A. MINISSALE, *La versione greca del Siracide. Confronto con il testo ebraico alla luce dell'attività midrasica e del metodo targumico*, Roma 1995, dins *Biblica* 78 (1997) 120-121.

del *verbum pro verbo* i la lliure com l'expressió del *sensus pro sensu vel de sensu*²⁸. Una versió lliure implica en primer lloc una actitud flexible envers la *Vorlage* i, en segon lloc, una presentació no mecànicament repetitiva de la *Vorlage*. Una versió lliure afecta abans que tot la llengua del text hebreu subjacent a la versió: en aspectes com el gramatical, sintàctic, estilístic i idiomàtic²⁹. En el cas de traduir de l'hebreu al grec, la finalitat és procedir a una versió adequada en una bona *koiné*³⁰. Però cal tenir present que una aproximació lliure pot afectar el mateix contingut de la *Vorlage*.

Pel que fa a les característiques d'una versió lliure, hom pot observar les següents tendències: en primer lloc, esforç per traduir el text hebreu a una bona *koiné*, i això tant des d'un punt de vista lèxic com gramatical; en segon lloc, hom nota una certa inconsistència o «arbitrària» varietat en l'elecció lexical; en tercer lloc, es produeixen canvis gramaticals i contextuals, com també força harmonitzacions; en quart lloc, hom s'adona d'un constant afegir o treure paraules.

Aquests aspectes, i altres, són típics d'Is-LXX, tal com han estudiat detalladament J. Ziegler i altres autors³¹. Avui dia, gràcies a la informàtica, la literalitat o la no-litera- lilitat poden ser captades amb més facilitat que abans. Endemés, resulta menys compli- cat detectar models («patterns») en el grec, tant a nivell sintàctic com estilístic, en tant que mètode seguit pel traductor³². Ara bé, pel que fa a versions lliures com en Is-LXX

28. Cf. G.Q.A. MEERSHOEK, *Le latin biblique d'après saint Jérôme*, Nijmegen 1966, pp. 54-59; G. MOUNIN, *Die Übersetzung. Geschichte, Theorie, Anwendung*, München 1968, pp. 36-49; G.J.M. BARTELINK, *Hieronymus. Liber de optimo genere interpretandi (Epistula 57)*, Leiden 1980, pp. 76-91.

29. La qüestió del grec bíblic no és un tema banal, com ho demostra el fet que ha estat latent i ha constituït el rerefons real d'apassionades controvèrsies no sols a l'època de la Reforma i post-Renaixement, sinó fins i tot als nostres dies. És coneguda l'afirmació: «Scriptura non potest intelligi theologice nisi antea intellecta sit grammaticae» i que avui continua essent vàlida. (L'afirmació es deu a PH. MELANCHTON, *Institutiones Grammaticae Graecae*, Wittenberg 1618, p. 23, *Corpus Reformatorum*, ed. per F. BRETSCHIEDER-W. BINDSEIL, vol. III, Halle 1842, p. 74.) La frase reapareix en *Loci communes rerum theologicarum seu hypotyposes theologicae*, Wittenberg 1521, p. 73 (*Corpus Reformatorum*, ed. per F. BRETSCHIEDER-W. BINDSEIL, vol. V, p. 120). Melanchton es proposà la renovació dels estudis mitjançant l'humanisme bíblic. Fou incansable a recordar l'exigència del coneixement de les llengües bíbliques per a una lectura del text bíblic damunt el qual es pogués estintolar una «sana» teologia.

30. Ha de quedar clar que l'únic camí per a atansar-se al pensament antic és l'inductiu a través de la llengua, i no al revés. Com també és evident que aquesta llengua només la podem entendre mitjançant l'anàlisi de tots els documents del passat al nostre abast. Nogensmenys, s'ha de comptar amb l'impacte que tot moviment cultural i religiós de certa importància exerceix sobre la llengua, estant atents, però, enfront del perill constant de traspasar els límits de la semàntica introduint en el text factors d'interpretació que en realitat pertanyen a la teologia bíblica. Cf. F. RAURELL, «Doxa» en *la teologia i antropologia dels LXX*, Barcelona 1996, pp. 40-44; quant al tema concret de la «versió lliure», vegeu J. BARR, *The Typology of Literalism in Ancient Biblical Translations*, Göttingen 1979, p. 289; I. SOISALON SOININEN, *Zurück zur Hebraismenfrage*, dins D. FRAENKEL-U. QUAST-J. WEVERS, (edd.) *Studien zur Septuaginta Robert Hanhart zu Ehren*, Göttingen 1990: «Eine freie Übersetzung drückt den Inhalt der Ausgangssprache in der Zielsprache so aus, dass der Wortlaut der Übersetzung in keiner Weise von dem allgemeinen Sprachgebrauch der Zielsprache abgewicht» (p. 37).

31. *Untersuchungen der Septuaginta des Buches Isaias*, Münster 1934, pp. 32-45.

32. Sobre aquests temes s'han obtingut resultats interessants. Cf. E. TOV-B.G. WRIGHT,

i Jb-LXX, les dades ofertes per la informàtica, tot i l'innegable ajut que signifiquen, comporten també certs límits. La conclusió, basada en les dades proporcionades per la informàtica, sobre el caràcter de «versió lliure», de «free approach», deixa força interrogants sense resposta. De fet, hi ha certes variants, hi ha *plus* i *minus*, deguts a canvis contextuals, sense que sigui fàcil precisar si són intencionats o no. Endemés, s'ha de tenir en compte que les «seleccions lexicals» no sempre apareixen gaire consistents ni «coherents»; resta oberta la qüestió de saber si es tracta de simples conjectures o bé d'eleccions fetes deliberadament en ordre a integrar millor un context interpretatiu. Estant les coses així, resta justificada la pregunta: amb quina finalitat l'autor o els autors d'Is-LXX, o bé, *mutatis mutandis*, l'escriba de IQIsa^a, utilitzen una «aproximació lliure»? És a dir, hom desitja saber quelcom més sobre la intenció del traductor i de l'escriba: feren una lectura *literal* o *lliure* de la respectiva *Vorlage*?

La conclusió és que abans d'entrar en el món de les conjectures (el traductor procedia per intuïció?, harmonitzava mecànicament?, etc.) cal una anàlisi acurada del text, en el nostre cas d'Is-LXX i de IQIsa^a. Cada perícopa hauria de ser analitzada en detall tant a nivell lingüístic com de contingut, i sempre establint una comparació amb el TM³³. Es tracta de determinar, fins on sigui possible, en quina mesura les «desviacions» d'Is-LXX respecte d'Is-TM poden servir per a explicar una interpretació particular del text actual. En cas que sigui així, ens trobem amb poca evidència per a remuntar a una *Vorlage* diferent.

Escollir una determinada perícopa per a una recerca més apropiada té quelcom a veure amb les pràctiques dels escribes i amb les lectures del món antic. Aquest punt resulta especialment interessant pel que fa a IQIsa^a. De fet, en aquest manuscrit les perí-

Computer Assisted Study of the Criteria for Assessing the Literalness of Translation Units in the LXX, dins *Textus* 12 (1982) 149-187. Ja se sap que els LXX no són una traducció unitària. Hom s'adona que a la primera foren intentades i provades diferents equivalències fins que no s'imposaren les paraules gregues més adients a les diferents expressions hebrees. El Pentateuc grec esdevingué el lèxic rudimentari de llibres bíblics traduïts posteriorment, com és el cas, per exemple, d'Isaïes. Quelcom semblant té lloc segles més endavant amb el transvasament al llatí dels conceptes de la nova religió cristiana: primer s'assagen diferents termes, bastants d'ells manlevats del grec, per als termes tècnics del cristianisme fins que s'imposa un d'ells i es regularitza en un únic equivalent llatí. Cf. B. KEDAR-KOPSTEIN, *The Latin Translations. Mikra* (Compendia Rerum Judaicarum ad Novum Testamentum II 1) ed. M.J. MULDER, Assen-Maastricht 1988, pp. 299-338; CH. MOHRMANN, *Latin vulgaire, latin des chrétiens, latin médiéval*, Paris 1955, on il·lustra aquest procés en termes com *via*, *gratia*, *baptismus*, *salvator*, etc. (pp. 18-33). Endemés, els LXX més que una traducció, és una col·lecció de traduccions, segons els llibres i fins i tot dins un mateix llibre tal com palesen diferents unitats literàries en distintes tècniques de traducció.

33. En aquest sentit, resulta il·luminador el breu treball d'A. VAN DER KOOLJ, *The Septuagint of Isaiah: Translation and Interpretation*, dins J. VERMEYLEN (ed.), *Le Livre d'Isaïe*, Leuven 1989, pp. 127-133. Però aquest punt també podria ser clarificat amb estudis estructurals de conjunt basats en treballs sobre el bilingüisme dels autors. De fet, el procés de traducció constitueix un dels fenòmens més complexos de l'expressió lingüística. Essent així que el signe lingüístic revesteix un caràcter arbitrari i lliure, unes llengües fan més distincions que altres en planificar la totalitat de l'experiència. Fins en la traducció més literal es dona un desfasament ineludible entre el missatge de la llengua emissora i el que arriba a la llengua receptora. En traduir els LXX כבוד per δόξα, ο ΑΙΛΙΔΑ per θεός i יהוה per κύριος només reproduïen d'una manera aproximada per al món de parla grega allò que els jueus entenien sobre la teofania i sobre el nom de Déu.

copes estan clarament indicades per un matisat sistema de divisió textual³⁴. Amb tot, per a l'estudi de 1QIsa^a és preferible una aproximació holística que no pas atomística: és a dir, cal una lectura més cenyida de la perícopa que hom escull per examinar tot incloent-hi una anàlisi de la sintaxi, de la forma literària i del contingut, i també tenir en compte les seves variants, la seva divisió i subdivisió. En termes d'antiguitat, una semblant lectura significa de fet la reconstrucció de la ἀνάγνωσις, de la lectura en veu alta del text. En el cas d'un text no vocalitzat, aquesta lectura constitueix una primera interpretació. Com a exemple pot servir Is-LXX 8,11-16 i 1QIsa^a 8,11-16³⁵. La conclusió a què porta l'anàlisi dels versets d'ambdós textos és que cadascun d'ells constitueix un text coherent amb una fisonomia ben pròpia. Així, per exemple, Is-TM 8,11 té la lectura ... יִרְרִי... («i Jahvè m'instruí de no seguir el camí d'aquest poble»). Is-LXX llegeix: ἀπειθοῦσι (probablement a causa de רר «rebel·lar-se»), «desobeeixen». I malgrat altres discrepàncies respecte del TM, la versió grega té sentit: *leaders*, persones amb poder, no obeeixen el camí d'aquest poble³⁶.

En el TM és emprat el verb כשל («ensopegar»), v. 15: «I molts d'ells *ensopegaran...*» (וכשלו בם רבים). Is-LXX llegeix ἀδυνατήσουσι: διὰ τοῦτο ἀδυνατήσουσιν ἐν αὐτοῖς πολλοὶ καὶ πεσοῦνται καὶ συντριβήσονται, καὶ ἐγγιούσι καὶ ἀλώσονται ἀνθρώποι ἐν ἀσφαλείᾳ ὄντες: «Per això molts d'ells *esdevindran febles* i cauran i seran esclafats, s'atansaran i els homes seran capturats amb seguretat.» L'equivalència entre כשל i ἀδυνατέω no es troba en cap més lloc dels LXX, ni en Isaïas ni en cap altre llibre bíblic³⁷. Ara bé, en la nostra perícopa la versió grega dona un sentit correcte: els caps poderosos esdevindran febles. La lectura, doncs, del v. 11 constitueix un exemple prou significatiu d'una elecció lexical tenint en compte l'actual context grec.

1QIsa^a 8,11 la forma יִרְרִי queda en aquesta afirmació: «Ell (Jahvè) ens farà apartar de caminar per la via d'aquest poble.» Una lectura atenta de la perícopa, amb la inclusió de la variant indicada, ens fa veure com aquesta lectura serveix com a interpretació particular d'Is 8,11-16.

Té igualment el seu interès veure com 1QIsa^a conté un cas interessant de discussió de text: a l'interior de 8,12-13 el manuscrit desplega una subdivisió interior marcada per un espai buit en la línia. Com a resultat, els termes יְהוָה צְבָאוֹת no formen part del

34. Cf. J. M. OESCH, *Petucha und Setuma*, Göttingen 1979, p. 24s.

35. Is-LXX: Οὕτως λέγει κύριος· Τῆ ἰσχυρᾷ χειρὶ ἀπειθοῦσιν τῆ πορεία τῆς ὁδοῦ τοῦ λαοῦ τούτου λέγοντες· Μήποτε εἶπητε σκληρόν· πᾶν γάρ, ὃ ἐάν εἶπη ὁ λαὸς οὗτος, σκληρόν ἐστίν· τὸν δὲ φόβον αὐτοῦ οὐ μὴ φοβηθῆτε οὐδὲ μὴ ταραχθῆτε· κύριον αὐτὸν ἀγιάσατε, καὶ αὐτὸς ἔσται σου φόβος, καὶ ἐάν ἐπ' αὐτῷ πεποιθῶς ᾦς, ἔσται σοι εἰς ἀγίασμα, καὶ οὐχ ὡς λίθου προσκόμματι συναντήσεσθε αὐτῷ οὐδὲ ὡς πέτρας πτώματι· ὃ δὲ οἶκος Ἰακωβ ἐν παγίδι, καὶ ἐν κολάσματι ἐγκαθήμενοι ἐν Ἱερουσαλημ. διὰ τοῦτο ἀδυνατήσουσιν ἐν αὐτοῖς πολλοὶ καὶ πεσοῦνται καὶ συντριβήσονται, καὶ ἐγγιούσιν καὶ ἀλώσονται ἀνθρώποι ἐν ἀσφαλείᾳ ὄντες. Τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον τοῦ μὴ μαθεῖν. (Text de l'edició de J. ZIEGLER, *Isaias. Septuaginta Vetus Testamentum Graecum*, Göttingen 1967².) 1QIsa^a, text de l'edició de M. Burrows, amb la col·laboració de J. C. Trever i de W. H. Grownlee, *The Dead Sea Scrolls of St. Mark's Monastery*, New Haven 1950, vol. I, p^{is}. I-LIV.

36. El text complet del v. 11: Οὕτως λέγει κύριος· Τῆ ἰσχυρᾷ χειρὶ ἀπειθοῦσι τῆ πορεία τῆς ὁδοῦ τοῦ λαοῦ τούτου λέγοντες.

37. Aquest punt ha estat observat ja per VAN DER KOOP, *The Septuagint of Isaiah 127-133*, encara que sense entretenir-s'hi, més aviat d'esquitllentes.

v. 13, com és el cas en Is-TM, sinó que figuren com les paraules darreres del v. 12: d'aquesta manera la lectura del text del manuscrit qumrànic dona un significat diferent del que es troba en el TM. La variant del v. 11 i aquesta subdivisió creen en el text de 1QIsa^a 8,11-16 un fort accent en el grup dels seguidors del profeta, un grup que emergeix com a oposat al poble.

IV. CONCLUSIÓ

El que precedeix suscita la pregunta de per què Is-LXX i 1QIsa^a fan una lectura lliure del text isaític. Però hom sent la necessitat de formular dues altres qüestions: amb quina finalitat volgueren modificar deliberadament el text?, i, en segon lloc, com produïren semblant modificació?

La primera pregunta pertany al camp de l'hermenèutica. S'ha de tenir en compte la situació dels nostres textos (es tracta d'un llibre profètic), que data del temps hel·lenístic. Is-LXX conté passatges que reflecteixen una intel·ligència dels oracles d'Isaïas com a prediccions d'allò que té lloc en temps del traductor³⁸. En certa manera, Is-LXX pot ser llegit i entès com una col·lecció d'oracles profètics a semblança de Dn 11 o del *Llibre Tercer dels Oracles Sibil·lins*.

1QIsa^a també conté textos que reflecteixen una lectura actualitzadora semblant: hi ha un tipus d'hermenèutica típica de la comunitat de Qumran, tal com hom troba en els *pesharim*, en tant que tècnica exegètica que aplica dites o oracles individuals del passat a esdeveniments contemporanis³⁹. En aquesta línia es pot col·locar 1QIsa^a com un dels casos més interessants de les tècniques actualitzadores. Es tracta d'un text que palesa la intenció de legitimar la Comunitat de Qumran.

38. Aquest aspecte fou àmpliament estudiat per primera vegada pel professor jueu alemany I.L. SEELIGMANN, *The Septuagint Version of Isaiah*, Leiden 1948, tot i que sovint hi ha més intuïció que anàlisi. Un estudi més analític, i sempre en aquesta mateixa línia, és el de J. CARREIRA MARCELINO DAS NEVES, *A teologia da tradução grega dos Setanta no livro de Isaías (Cap. 24 de Isaías)*, Coimbra 1973, p. 42s: «Concluindo, a tradução alexandrina, segundo as conclusões exegéticas do nosso estudo que se seguirá, obedece a este ambiente histórico, doutrinal e exegético. O Alexandrino segue o mesmo método de "atualização" de Qumrân, da Mishna, dos Midrashim, dos Targumim, inclusivamente, do N.T., tendo por característica a apresentar o original hebraico segundo as necessidades religiosas do seu tempo. Veremos como no c. 24 de Isaías –mas também em todo o livro de Isaías– as diferenças do G e do H obedecem fundamentalmente à mentalidade teológica do nosso tradutor. Trata-se, portanto, duma interpretação e não tanto duma tradução.» Com es pot veure, la lingüística no li pot acceptar el judici: «Trata-se, portanto, duma interpretação e não duma tradução» (p. 43). Hom pot consultar amb profit, tot i evidents simplificacions, l'obra de J. KOENING, *L'herméneutique analogique du judaïsme antique d'après les témoins textuels d'Isaïe*, Leiden 1982; F. RAURELL, «*Doxa*» en *la teologia i antropologia dels LXX*, Barcelona 1996, pp. 47-85; 299-326.

39. El gènere literari del *pésher*, tan usat a Qumran (per exemple, es compten 6 *pesharim* o comentaris a Isaïas: 3QpIs, 4QpIs^a, 4QIs^b, 4QIs^c, 4QIs^d, 4QIs^e) ofereix una exegesi en forma de comentari actualitzant. Així, per exemple, a *Habacuc* 1-2 (1QpHab). L'exegesi moderna ha volgut veure en els relats de la «infància de Jesús» (Lc 1-2; Mt 1-2) l'existència de gèneres semblants als *pesharim* i als *midrashim*. Cf. E. JUCCI, *Il «peshar» un ponte tra il passato e il futuro*, dins *Henoch* 8 (1986) 321-327.

La segona qüestió que es presenta és la de saber com es produïren semblants modificacions textuais en ordre a legitimar una determinada lectura. És evident que semblants modificacions es deuen a les concepcions interpretatives del temps. Pel que fa, doncs, al tema de la *Vorlage* té importància saber com era llegida i interpretada, quins eren els procediments exegetics emprats.

Els autors d'Is-LXX i de 1QIsa^a són exponents d'un tipus d'aproximació lliure dels textos bíblics que porta a la naixença de nous textos amb un sentit propi. De retop, Is-LXX i 1QIsa^a s'il·luminen mútuament. Això esperem d'il·lustrar-ho detalladament en un estudi de pròxima aparició.

Frederic RAURELL
Cardenal Vives i Tutó, 16
08034 BARCELONA